

PROBLEME GLOBALE — ȘTIINȚE SOCIALE

I. Frolov, *Global Problems and the Future of Mankind*, Moscow, Progress Publishers, 1982

Definind sfera analizei sale cunoscutul filosof sovietic I. Frolov, redactor șef al revistei „Voprosi filosofii” consideră problemele globale cu care se confruntă omenirea în pragul celui de-al treilea mileniu ca „un complex de probleme care interesează atât lumea ca întreg, cât și regiunile globului și țările ca entități individuale”. Aflate într-o strinsă interdependență și interacțiune dialectică, ele includ: evitarea războiului termoneuclear, dezarmarea și pacea; dezvoltarea socială și creșterea economică în întreaga lume; depășirea celor mai flagrante manifestări de nedreptate socială, cum sînt foametea și sărăcia; utilizarea rațională și complexă a resurselor naturale; promovarea unei strategii de ocrotire a mediului ambiant; dezvoltarea unei politici demografice active, educația și ocrotirea sănătății; cooperarea internațională în domeniul cercetării științifice în aplicarea cuceririlor revoluției tehnico-științifice contemporane. Soluționarea lor preocupă, cum se știe, cercetători din cele mai diferite domenii de activitate.

Circumscrișă dezbatelor de idei asupra perspectivelor civilizației umane, cartea lui I. Frolov face ample referiri la numeroasele studii anterioare cuprinzînd propuneri de acțiune, căi și modele de urmat pentru depășirea dificultăților actuale și previzibile, pentru rezolvarea problemelor globale în consens cu aspirațiile de progres ale omenirii. Autorul sovietic analizează Rapoartele către Clubul de la Roma în succesiunea publicării lor, relevînd limitele primului raport (Forrester, Meadows) constînd în extrapolarea situațiilor de criză considerate (criza de supra-populare, de mediu, alimente, energie și materii prime neregnerabile) asupra întregii lumi, fără o analiză adecvată a posibilităților reale diferite oferite de natura orînduirilor sociale pentru depășirea dificultăților semnalate. Se evidențiază apoi pașii înainte făcuți de autorii celui de-al doilea raport (Mesarovic, Pestel) prin analiza mai nuanțată a prilejuită de conceptul „creșterii organice” și, mai ales, de

grupul condus de D. Gabor, care în studiul intitulat *Să ieșim din epoca risipei* leagă dificultățile de azi de „abilitatea omenirii înseși, ca și a statelor individuale de a promova obiective politice și sociale, instituții și mecanisme în măsură să canalizeze realizările științei și tehnicii către o dezvoltare socială armonioasă”. S: fac, de asemenea, referiri la raportul din 1980 al Președintelui S.U.A. *Omenirea 2000*, pregătit împreună cu Consiliul pentru calitatea mediului și Departamentul de Stat, precum și la *Viitorul pe pămînt, e timpul să acționăm!*, care concretizează și dezvoltă conținutul și idelle raportului anterior, pledînd în favoarea unor schimbări imediate și ferme cu scopul de a evita sau diminua consecințele negative ale evoluției actuale înainte ca ele să devină incontrolabile.

Deși comune întregii omeniri, problemele globale nu sînt lipsite de un conținut social și de clasă, arată I. Frolov. Pornind de la această premisă, el supune unei pertinente analize critice conceptele reformist-burgheze potrivit cărora problemele globale ar îmbrăca un caracter „ne-ideologic”, „supra-social” sau „supra-național”, situîndu-se deasupra claselor.

În contrast cu modelele care ignoră sau diminuează implicațiile factorilor sociali asupra problemelor globale, demersul filosofului sovietic este structurat tocmai pe rolul primordial al acestor factori. Arătînd că problemele calitativ noi nu pot fi soluționate prin mijloace și metode „tradiționale”, a căror eficiență a fost deja testată de practica istorică, I. Frolov așază în centrul analizei alternativei de soluționare a problemelor globale relațiile dintre entitățile sociale de bază ale lumii contemporane (sisteme social-economice, state, națiuni și clase) numite generic „intersociale”. Aceste relații „intersociale” determină esența problemelor globale, inclusiv relațiile om-societate și relațiile om-natură, considerate în strînsă conexiune cu ansamblul factorilor social-politici.

Abordând în continuare sistemul de relații dintre om și natură, autorul analizează evoluția mondială și pe grupe de țări a consumului de energie, materii prime neregenerabile și alimente, arătând că „problema resurselor naturale nu este numai o problemă științifică și tehnologică; ea este guvernată de un număr de factori politici și social-economici care determină deprecierea acestor resurse”. Astfel, în ultima sută de ani consumul mondial de energie a crescut de peste o mie de ori. În prezent consumul de energie al țărilor industriale dezvoltate reprezintă peste 80 %. După evaluările făcute de geologii sovietici pe baza tehnologiilor utilizate în prezent și a menținerii tendințelor actuale de creștere, în intervalul 1976–2000 producția mondială va însuma 90–100 miliarde tone cărbune, 75–80 miliarde tone țiței, 45 000–50 000 miliarde metri cubi de gaze naturale, 25–28 miliarde tone minereu de fier. Evident, extracțiile de asemenea proporții vor afecta enorm rezervele planetei. La rândul ei, producția de alimente nu acoperă integral necesitățile. Conform datelor publicate de FAO, în lume se produc anual aproximativ 75 milioane de tone proteine alimentare, reprezentând pe o persoană mai puțin de 60 gr. pe zi, față de o medie necesară de 100 gr. pe zi. O serie de teoreticieni occidentali caută să explice urgența problemei alimentare prin cunoscuta corelație malthusiană (creșterea populației în ritmuri mai rapide decât a producției de hrană), căreia i se adaugă o deteriorare a terenurilor arabile și înapoierea tehnologică a țărilor în curs de dezvoltare. Cauzele sînt însă, în primul rînd, cele de ordin social-economic, care inhibă introducerea metodelor agrotehnice avansate în măsură să ofere o soluție la nivel global. În momentul de față doar 11 % din suprafața de teren arabil a pămîntului se folosește în producția agricolă, în timp ce, în acord cu opinia multor specialiști, la nivelul actual al tehnologiei, aproximativ 70 % din suprafața planetei este aptă pentru agricultură. Prin ea însăși, modernizarea tehnico-economică nu va rezolva problema hranei, fapt

demonstrat, de altminteri, de rezultatele nelucurajatoare ale „revoluției verzi”.

Poluarea mediului, distrugerea ecosistemelor, a multor specii de plante și animale a atins proporții îngrijorătoare. Influențe antropogenice amenință să perturbe ciclurile vitale ale naturii, să submineze capacitatea de autoregenerare a biosferei și a componentelor sale individuale. Asemenea fenomene atrag atenția cercetătorilor asupra rolului factorilor social-economici în problemele ecologice. Totuși, modelele globale și proiectele avansate pentru evitarea crizei în sistemul de relații om-natură nu oferă soluții satisfăcătoare, fie că exprimă opinii „alarmiste”, fie că afirmă o poziție de „optimism tehnologic”. În acest cadru I. Frolov reafirmă necesitatea unor transformări sociale structurale, schimbări socio-culturale, economico-productive și axiologice pentru a depăși dizarmoniile periculoase în relația om-natură.

Analiza implicațiilor și rolului factorilor sociali asupra celor mai urgente probleme globale conduce la concluzia că perspectivele de rezolvare a acestor probleme coincid cu perspectivele mai largi ale omenirii. Ele se întrepătrund și se condiționează reciproc și desinesc împreună progresul civilizației umane, de la aspectele materiale pînă la sfera culturii și a normelor morale. „Noi am asociat acest proces — arată I. Frolov — cu dezvoltarea societății comuniste, în care se afirmă relațiile umane autentice între oameni, întruchipate în idealul comunist al personalității dezvoltate comprehensiv și armonios. Aceasta este logica dezvoltării istoriei umane, sensul existenței umane, speranța de viitor a omenirii”.

Soluția problemelor globale, conchide I. Frolov, depinde de eforturile statelor naționale, guvernelor și popoarelor, a țărilor individuale, dar coordonarea acestor eforturi și combinarea cea mai eficientă a potențialelor sociale și economice ale omenirii pot fi realizate prin cooperare internațională.

Maria Cernea

Michel Poniatowski, *L'histoire est libre*, Paris, Albin Michel, 1982

Cunoscut prin diversele sale lucrări de analiză a tendințelor de evoluție a societății sub impactul noii științe și tehnologii, Poniatowski oferă în recenta sa carte o încercare de abordare mai sintetică (sau sintetizatoare) a factorilor și căilor de generare a ceea ce el denumește „societatea științifică”. Concepția de „societate (eră) științifică” stă la baza abordărilor teoretice a numeroși autori,

fiind însă interpretat în modalități diferite. Inspirindu-se, în multe privințe, din curentul de gândire burghez al „postindustrialismului” (P. Drucker, D. Bell etc.) Poniatowski își expune concepțiile sale luînd ca ax principală problematica valorilor și a responsabilității deciziei în acțiunea umană.

Ca mulți teoreticieni de felul său, Poniatowski se arată deschis un critic al marxis-

mului, fără însă a fi reușit să-l înțeleagă corect și să-l trateze cu obiectivitate. Prelund (într-un alt limbaj) o veche modalitate de negare a valorii actuale a marxismului, Poniatowski îl consideră specific exclusiv „erei industriale” și, deci, „depășit” de prezent (și, în special, din perspectiva viitorului). „Pe plan doctrinal, opera imensă a lui Marx, cu aspectele sale luminoase și obscure, cu adevărurile și erorile sale, dacă ea constituie o abordare a evoluției spre era industrială și o explicație parțială a anumitor aspecte ale acestei ere, se mărginește la aceasta. Marx n-a sesizat ceea ce urmează erei industriale. El n-a sesizat era științifică, apariția unei a treia etape” (p. 56).

Cu alte cuvinte, era științifică aduce asemenea schimbări radicale în societate și comportamentul uman, încât are nevoie de o cu totul altă concepție interpretativă. Respingând marxismul, autorul respinge (deși în termeni mai moderați) și concepțiile liberaliste burghize pe același motiv. Liberalismul capitalist” (după expresia sa) „mai bine adaptat industrializării a dat, timp de un secol, rezultate extraordinare. Dar el nu mai poartă în sine viitorul” (p. 59).

Pentru a înțelege sensul real al acestei „duble” detașări (de marxism și de liberalism burghez) se cuvine să trecem la conținutul concepțiilor socio-politice ale autorului. Poniatowski se referă la prezentarea unei „variante” a teoriei convergenței. Sub influența științei și tehnologiilor contemporane, omenirea avansează spre „societatea științifică”, care nu va mai însemna nici capitalism, nici socialism. Respingând teoria „societății de consum”, Poniatowski consideră că, de pe acum, capitalismul începe să fie „dărimat”, principiile sale esențiale dispărând sub acțiunea tehnologiei noi (roboți, mijloace telematice, calculatoare etc.). „Într-adevăr, capitalismul se realizează prin mijlocirea antreprenorilor. Dar noi asistăm la dispariția acestei funcții în era științifică, nu la dispariția antreprenorilor mici și mijlocii, care-și conservă rațiunea lor de a fi, ci a antreprenorului foarte mare, care-și exercită activitatea sa într-un domeniu în care progresul se realizează aproape automat, ca urmare a investiții unor capitaluri într-atât de mari, încât nu pot fi mobilizate decât de către colectivitate. Producția de bunuri de larg consum nu va mai presupune utilizarea unor mase de oameni, ci de roboți și de mijloace telematice care necesită mari investiții și cercetări tot mai costisitoare. Locul antreprenorului este, puțin câte puțin, înlocuit de robot și calculator (...). În sfârșit capitalismul a lăsat să se dărime ceea ce îi era cel mai scump: proprietatea, unele forme de libertate, familia,

democrația reprezentativă și libera înclinație a tranzațiilor” (p. 59).

„Societatea științifică” a viitorului va depăși atât capitalismul, cât și socialismul. „Mult mai umană decât societatea industrială, ea abandonează, la capătul drumului erei precedente, două sisteme depășite: cel al capitalismului și cel al marxismului” (p. 96).

Progresul științific și tehnologic este o cerință, o necesitate, pe care nu mai este cazul să le supunem discuției. Problema esențială constă însă în a vedea ce fel de progres se realizează, care sint efectele sale pe plan uman, căci noua știință și tehnologie (ca și cea din trecut) poate fi spre binele sau în detrimentul omului.

Nelund în considerație structurile reale sociale (clasele, orinduirile sociale), Poniatowski realizează o analiză abstractă a problemei, vorbind despre om în genere, despre controlul științei și tehnologiei de către „oameni”. Pericolul este mare azi, mai mare ca în trecut, știința și tehnologia putând, fie să-i domine pe oameni, fie să fie dominată de oameni și în folosul oamenilor. Și, aici, schema sa operează, dominația omului de către tehnologie fiind proprie „erei industriale”, pe cind dominația tehnologiei de către om trebuind să fie caracteristică „erei științifice”.

În dezvoltarea sa, societatea umană a trecut prin mai multe etape pe care Poniatowski le clasifică în: era agricolă, era industrială și era științifică.

La începuturile antropogenezei omul trăia în cadrul unei „societăți instinctive”. Focul și, ulterior, agricultura organizată au constituit primele mari victorii ale omului asupra naturii. Odată cu agricultura „omul și-a produs hrana sa printr-un act voluntar și anticipat, în raport cu culesul, părăsind în întregime tehnicile instinctive, pentru a îmbrățișa ceea ce s-ar putea numi planificarea pe termen lung”. (p. 134).

Agricultura a generat sedentarismul, satul, o societate ierarhizată și o cultură caracteristică.

Noile idei liberale, descoperirile tehnice și științifice au dus la înlocuirea „civilizației agricole” prin „civilizație industrială”.

Azi este pe cale să se nască „societatea științifică”. Revoluția tehnologică este exprimată prin noile sectoare care se impun tot mai mult: informatica și telecomunicațiile. „În aceste două sectoare s-a născut o nouă structură informațională, care va juca, pentru toate celelalte sectoare ale vieții economice și sociale, un rol intermediar de primă importanță” (p. 181-182). Noua eră este caracterizată printr-o nouă tehnologie. „Marilor sectoare clasice ale erei industriale,

cărbune, oțel, automobile, căi ferate, mașini-unelte, le succed noi activități care vor răspunde noilor nevoi ale economiilor avansate: electronica, informatica, telematica, fibrele optice, laserul, aeronautica, sectorul aerospațial, sectorul nuclear, exploatarea mărilor, sectorul studierii mediului înconjurător, lupta contra poluării etc." (p. 187).

Efectele noii tehnologii sînt diverse. Pe planul condițiilor de muncă au loc modificări considerabile, stimulîndu-se activitățile creative, independente, necesitînd noi cunoștințe "Analfabetul de mîine este cel care nu va ști să folosească un calculator și ansamblul mijloacelor telematice" (p. 195).

Merită să ne oprim mai mult asupra concepțiilor autorului în ceea ce privește viitorul statului și al națiunii, deoarece această problemă devine o temă foarte centrală în teoriile actuale ale „postindustrialismului”. Ca și mulți alți teoreticieni, Poniatowski consideră că, printr-o relație, noile tehnologii vor duce cu necesitate (după părerea sa, au și început) la slăbirea progresivă a rolului statului, și al națiunii. Două tendințe complementare exprimă caracteristicile viitorului: regionalizarea și mondializarea. Aplicînd din nou schema sa conceptuală, autorul consideră statul național ca exprimînd modul de existență al „civilizației industriale” (nu al unei orînduirii, clase, dezvoltări socio-politice), încît depășirea acesteia conduce automat la afirmarea tezei „depășirii” tuturor consecințelor sale (decî și a statului național).

În noua epocă în care trăim vor avea loc schimbări remarcabile și pe planul pieței. În decursul ultimelor secole s-au format treptat, printr-o extensivă progresivă, piețele comerciale, mai întîi locale, regionale, apoi naționale, internaționale și — în final — mondiale. Noile tehnici favorizează dezvoltarea producțiilor și schimburilor locale și regionale, mai mult transnaționale decît internaționale, concomitent cu stimularea — în interiorul aceleiași țări — a fenomenelor de autoproducție și autoconsum. Se profilează, pentru țările avansate, necesitatea funcționării corelate a trei niveluri diferite de economii. „Domeniul tehnologiilor de vîrf, de mare randament economic și financiar, cu personal redus și salariu ridicat. Domeniul producțiilor tradiționale, a întreprinderilor mici și mijlocii, a serviciilor integrate pe o mare suprafață sau în cadrul unui consum mare. Domeniul agriculturii, artizanatului, al serviciilor curente, care depind de munca directă a omului, și cărora nu le pot fi impuse regulile și disciplina celorlalte două sectoare” (p. 202).

Atragem atenția asupra menționării ultimului domeniu, deoarece prin acesta Poniatowski aduce o corecție importantă (nu

numai el face acest lucru) modelelor clasice ale postindustrialismului, care tindeau spre deprecierea rolului actual al agriculturii și al muncitorilor artizanali.

Mai sînt și alte probleme ce-și găsesc locul în lucrare, și care constituie un motiv de analiză teoretică. Pentru autor apare clar că am ajuns într-un moment critic specific, ce necesită măsuri radicale și urgente, o conștiință clară a situației și capacitatea unor decizii responsabile. „Epoca noastră este o perioadă a *cazului urgent*, ea necesită cutezanță și acțiune” (p. 47). Simplul verbalism (discuții fără acțiuni ample și bine orientate) poate să ne cauzeze mari daune. Or, remarcă autorul, se observă o prăpastie tot mai adîncă între formidabilul avînt al descoperirilor științifice și tehnologice, pe de-o parte, și slăbiciunea interpretărilor lor filosofice umane, pe de altă parte. Pînă acum filosoffii nu au reușit să dea răspunsuri marilor probleme ale epocii moderne pierzîndu-se în dispute și schisme de un interes secundar. „Filosofia nu a răspuns la nici una dintre neliniștile omului modern și nu a rezolvat nici una dintre problemele vitale care se pun spiritului său. Ea a servit, în mod util, ca instrument critic al gîndirii sale, dar nu a depășit această gîndire” (p. 216). Este vorba de o criză profundă a filosofiei, dar ar fi cu totul imprudent să declarăm sfîrșitul ei. Soluția revitalizării filosofiei este văzută de autor în crearea unei noi ideologii proprii „erei științifice”, bazate pe o viziune spirituală asupra lumii și a viitorului omului, căci „omul societății științifice va fi spiritualizat sau nu va mai fi” (p. 211). Critice făcute de autor ideologiilor actuale, inclusiv diferitelor religii existente, urmărește fundamentarea unei noi viziuni, care să încerce unificarea științei cu credința religioasă: „Ideologiile noastre provizorii ale viitorului vor trebui să asimileze toate datele experimentale, precum și realitățile erei științifice. Ele vor trebui să integreze materialul pe spiritualul, ceea ce nu fac nici marxismul, nici liberalismul. Ele vor trebui să învețe să îmbine știința și religia, iraționalul și rigoarea...” (p. 18). Spiritualismul este propus ca viziune asupra lumii și suport valoric în rezolvarea problemelor actuale cu care se confruntă omenirea „... în punctul în care am ajuns, și mai mult ca în orice alt moment din trecut, omul va trebui să se sprijine pe o viziune spiritualistă asupra lumii și a viitorului său” (p. 210).

Poziția lui Poniatowski exprimă grăitor conștiința unor ideologi occidentali de orientare politică conservatoare cu privire la grava criză a societății capitaliste contemporane, acceptarea nedisimulată a tezei incapacității capitalismului de soluționare a gravelor pro-

bleme cu care este confruntată omenirea. Sugestiile și modelele sale nu le depășesc în linia mari pe cele susținute de diverși reprezentanți ai postindustrialismului, erei teh-

netronice etc., iar modelul său al mondialismului rămâne în sfera utopiilor sociale, de nuanță conservatoare.

O. H.

Scientific Establishments and Hierarchies. Sociology of the Science, Norbert Elias, Hermino Martins and Richard Whitley (ed.) vol. VI, London, Reidel, 1982

Volumul editat de Norbert Elias, Hermino Martins și Richard Whitley este consacrat unei abordări — de factură preponderent esciștică — asupra rolului pe care instituțiile și ierarhiile științifice îl au în dezvoltarea științei.

Cele 12 studii componente sunt grupate în cadrul a trei părți: instituțiile științifice și cele de altă natură, instituții și ierarhii în dezvoltarea cunoașterii științifice și stabilirea granițelor și ierarhiilor între științe. În totalitatea lor, aceste studii contribuie la definirea clară a unor întrebări și la formularea unor răspunsuri, mai mult sau mai puțin congruente, în legătură cu funcțiunile, specificul și tipurile de instituții științifice, procesele de schimbare a acestora și mecanismele social-instituționale de producere a cunoașterii științifice.

Studiul introductiv, semnat de Norbert Elias, furnizează o serie de premise la care se raportează o mare parte din coautorii volumului (participanți la dezbateră ținută în 1980 la Colegiul St. Antony din Oxford, cu comunicările publicate în volum).

Sub aspectul sarcinii sau obiectului în jurul cărora sunt organizate, instituțiile științifice sunt caracterizate prin activitatea de producere a unor simboluri cu rol de mijloace de orientare la nivelul vieții și practicii sociale. Monopolul asupra unei anumite categorii de mijloace de orientare (științifice sau neștiințifice) este o sursă a puterii într-o manieră similară cu cea în care monopolul asupra mijloacelor de proprietate constituie o temelie a puterii pentru o anumită persoană sau pentru un grup social. Trecerea de la eul mediu dominat de cultura religioasă la capitalism a fost însoțită și de schimbarea instituțiilor cu funcție de stocare și producere a mijloacelor de orientare, respectiv de trecerea de la dominația bisericii la dominația instituțiilor științifice (universități, în special). Instituțiile științifice sunt caracterizate printr-un anumit quantum sau raport de putere, în măsura în care monopolizează cunoștințe/informații necesare anumitor segmente sau grupări sociale. În schimbul satisfacerii nevoilor lor de orientare, aceste grupări furnizează instituțiilor științifice resurse de alt tip (finan-

ciar, spre exemplu), necesare acestora din urmă pentru satisfacerea cerințelor lor. Elias apreciază că instituțiile științifice se caracterizează printr-o dependență redusă în raport cu grupările din afara lor. În cuprinsul acestuiași volum vor fi formulate însă și alte puncte de vedere, care accentuează dependența instituțiilor științifice în raport cu contextul social, politizarea științei și eterogenitatea a ceea ce se cheamă comunitate științifică (P. Weingart).

Dacă se înregistrează o creștere a impactului științei asupra vieții politice, aceasta nu înseamnă implicit și o creștere a puterii științei, respectiv a instituțiilor ei în viața social-politică. Aprecierea trimite indirect la respingerea unor teze de dată recentă, precum cele referitoare la constituirea unei noi „clase” sau a unei noi elite a intelectualilor (A. Gouldner). Principalele argumente ale lui Weingart în acest sens sunt legate de emergența a cel puțin două fenomene semnificative — formarea „comunităților hibride”, ca agenți de definire a problemelor de politică și „politizarea” științei, corelată cu o „deprofesionalizare a științei academice” (p. 74).

În cea de-a doua parte a lucrării este abordată problema raporturilor dintre diferite tipuri de discipline sau abordări științifice, ca factori care influențează dezvoltarea științei.

Arie Rip este cel care repune în discuție, în acest context, distincția dintre științe „restrictive” (riguroase) și „nerestrictive” (neriguroase), formulată anterior de Pantin (1968) și Whitley (1977). Criteriul distinctiv dintre cele două tipuri de științe este „cantitatea de control (exercitată — n.n.) asupra obiectului cunoașterii” (p. 223). În cazul științelor restrictive, acest control este mult mai puternic structurat decât în cazul celor nerestrictive.

Distincția pornește de la premisa că munca științifică, la fel ca orice muncă, presupune transformarea unor obiecte cu anumite instrumente, pentru realizarea unui scop. Corespunzător, diferențele între științe pot fi delimitate în funcție de ce și cum se transformă acest „cum”, în cazul de față, implicând și modul de organizare a muncii științifice.

Atunci cînd obiectul de cunoaștere este foarte complex, precum în cazul științelor sociale, metoda de cercetare este într-o măsură mai mare observația și experimentul natural și mai puțin experimentul de laborator. Acesta din urmă este folosit mai ales în cadrul unor științe, precum fizica — exemplul tipic de știință restrictivă.

Rip preferă însă localizarea criteriului de disjuncție între științele restrictive și cele nerestictive, nu numai la nivelul obiectului cunoașterii (al complexității acestuia), ci și la nivelul relației dintre subiectul și obiectul cunoașterii (controlabilitatea obiectului de cunoaștere într-un anumit stadiu de dezvoltare a științei). În termeni operaționali, acest control este cu atât mai mare cu cît într-o anumită știință pot fi produse mai ușor eșantioane sau substanțe pure (precum în chimie), efecte pure (precum în fizică) și pot fi folosite mai multe proceduri formulate, standardizate („tari”).

În esență, accentuarea caracterului restrictiv al unei științe implică o dezvoltare la nivelul tehnicilor de cercetare în genere, a celor de experimentare în speță și o mai mare standardizare a practicii de cercetare. O evoluție de acest gen permite formularea unor generalizări empirice și, implicit, formularea unor teorii „de jos în sus”.

Tendința este ca științele nerestictive să fie influențate de cele restrictive, să importe tehnologie de la acestea din urmă. Uneori, însă, instrumentele și procedurile standardizate sînt utilizate mai mult pentru culegerea datelor și pot influența dezvoltarea științei, prin „presiunea” pe care o exercită ulterior datele culese astfel. Dar, pentru ca o știință nerestictivă să profite realmente de un „împrumut” de la o știință restrictivă, este nevoie să-și restructureze întreaga metodologie.

În cea de-a treia parte a volumului sînt incluse o serie de studii, în care accentul cade asupra descifrării mecanismelor sociale de schimbare în știință, a rolului diferitelor politici ale științei în dezvoltarea acesteia.

Dintre multiplele probleme formulate atrag atenția, în primul rînd, cele referitoare la modul de selecție a pistelor de cercetare (*research trails*), concepute ca set de programe de cercetare centrate asupra unei anumite probleme și realizate de către același grup de specialiști. D. Chubin și T. Connolly, care abordează această problemă, susțin ideea existenței unor mecanisme sociale care favorizează o persistență excesivă a pistelor de cercetare și, implicit, a diferitelor specializări. Alegerea acestor piste se face, la nivel

individual sau de grup, în special în baza unui model de tip cost-beneficiu.

Pentru aceeași problemă, costurile de cercetare (consultarea literaturii de specialitate, elaborarea metodologiei de cercetare etc.) sînt mai mari la începutul efectuării programului. Ulterior, acestea descresc și se stabilizează. Este și acesta un factor de stimulare a tendinței de a prelungi cît mai mult activitatea pe aceeași pistă de cercetare. În același sens acționează tendința de evitare a abordării unor noi teme, care sînt asociate cu un grad ridicat de incertitudine în privința rezultatelor ce vor fi obținute.

Dintre condițiile care favorizează opțiunea pentru o anumită tematică sau pistă de cercetare, cele mai importante, conform autorilor, sînt legitimitatea tematicii abordate, disponibilitatea unor fonduri de cercetare, accesul la resursele locale de cercetare (diferite de fonduri, precum laboratoare, echipament etc.) și capacitatea de instrucție a unității de cercetare în care ar urma să fie realizată tema.

O abordare a științelor dintr-o perspectivă sociologică specifică este dezvoltată de Richard Whitley, prin considerarea științelor ca tip de organizație profesională bazată pe prestigiu. Mai exact, spus, instituțiile științifice sînt „de prestigiu” în măsura în care nu numai că produc cunoștințe științifice, ci au și capacitatea de a-și controla scopurile și modurile în care sînt realizate acestea. Dacă scopurile de cunoaștere ale unui cîmp științific dat domină asupra scopurilor de muncă rezultate din cadrul instituțional concret de funcționare, atunci respectiva instituție este „de prestigiu”. Această perspectivă sugerează autorului menționat principalele dimensiuni semnificative pentru o clasificare a științelor, ca însăși utilă analizei dinamicii produse în structura diferitelor științe particulare. În acest sens, Whitley distinge între interdependența sarcinilor în cadrul unui cîmp științific și „incertitudinea sarcinii”. Ipoteza care structurează clasificarea științelor în funcție de aceste criterii susține că organizarea și controlul muncii științifice sînt puternic influențate de gradul în care sarcinile de cercetare sînt specializate și coordonate, pentru a duce la realizarea unui scop de cunoaștere, de și posibilitatea de a prevedea rezultatele înfăptuirii unei anumite sarcini de muncă științifică. Implicit, renumele sau prestigiul organizației științifice este în funcție de acești factori.

Științele cu un nivel redus de incertitudine în predicția rezultatelor de cercetare sînt, în bună măsură, științe restrictive (în accepția precizată de Arie Rip).

Am remarcat această reluare a caracterului restrictiv într-o operație de clasificare pentru a sublinia că prin abordarea unor

astfel de probleme, lucrarea prezentată se situează în actualitatea dezbatărilor contemporane din sociologia științei. Aparțin aceleiași categorii analizele asupra proceselor de politizare și de „de-instituționalizare” a științei.

Lucrarea păstrează în ansamblul ei caracteristicile unei dezbateri vii — fericit stimulată de materialul conferinței, semnat de Elias, care a stat la baza volumului. Sub anumite aspecte lucrarea apare ca inegală, generatoare a unor așteptări pe care nu le

satisface. Aceasta este situația cu frecvențele considerații teoretice sau ipoteze care nu sînt validate sau care sînt validate cu un aparat metodologic neconvingător. Modul în care se face sociologia științei în acest volum argumentează din plin că avem de-a face cu o disciplină științifică „nerestrictivă” în care tehnologia de cercetare este „slabă” sau slab corelată cu elaborările teoretice.

Dumitru Sandu

P. Naville, *Sociologie et logique. Esquisse d'une theorie des relations*, Paris, P.U.F., 1982

Conștient de dificultățile aplicării matematicii în sociologie, P. Naville recomandă reconstrucția logică a acesteia, fără a renunța însă la principiile neopozitiviste de bază ale cuantificării și calculului: „Populațiile, producțiile, consumurile, s-au multiplicat în ultimele două secole într-un ritm care face necesară reexaminarea dimensiunilor economiei și sociologiei ca un cadru aproape imuabil de analiză a lor. Ele cer depășirea metodelor și tehnicilor matematice cărora li s-au adaptat... Pe scurt, ar trebui, *trebuie* să propunem un nou mod de a raționa și calcula, cel care este al logicii. Iată ce-i va învâța secolul XXI pe analiștii sociali, și chiar și pe alții” (p. 8).

Tonul profetic cu care-și începe P. Naville lucrarea nu este însă susținut pe tot parcursul ei, și deși optimismul față de roadele „logici-zării” sociologiei (în locul matematizării ei) este în general unul „cenzurat” și adesea realist, autorul nu poate încheia decît prin formularea unor concluzii „provizorii”, cele mai importante dintre ele fiind: 1. grupările umane în societate nu trebuie considerate ca „ansambluri concrete”, ci ca „rețele abstracte”; 2. știința socială trebuie să se refere deci la aceste grupări, la fel cum o fac fizica și matematica față de obiectele lor de studiu; 3. pentru a putea fi deductivă, sociologia trebuie să studieze relațiile și operațiile sociale în calitatea lor de „cuantificatori specifici și formalizați”; 4. „operatorii formali ai sociologiei derivă din structurile societăților, în măsura în care operatorii logicii matematice sînt elaborați pornind de la dezvoltarea reală a comportamentului uman, colectiv sau nu”; 5. istoria nu intervine în manipularea operatorilor decît ca „referent antecedent”; 6. politica este arta care prelungește știința socială pînă acolo unde ființele umane intervin în experiența

propriilor lor relații și creează „civilizații experimentale” (p. 268—269). În ansamblu, deci, formula sociologiei în concepția lui P. Naville este cea a unei științe *deductiv-formalizate*, neutră valoric și practic independentă de istorie, cu o vocație reformistă mai mult sau mai puțin scientisl-tehnocrată. Cum se ajunge însă la această formulă?

În primul rînd, sugerează P. Naville, prin valorificarea unor „intuiții” ale analizei sociologice dialectice în opera lui K. Marx. Există două căi ce pot fi urmate pentru a realiza această valorificare. Una este cea *istorică*, concretizată în împletirea perspectivei din care o opoziție este considerată doar ca un *dezacord*, cu cea în care i se conferă statutul de contradicție; a logicii *ordonării* (clasificării) elementelor, cu cea a *cauzalității*; a *echivalenței* dintre „specii” (esențe) și a *contrariilor* dintre termeni și lucruri; a discursului *afirmativ* cu cel preponderent negativ. Această cale este fructuoasă, spune P. Naville, pentru că în timp ce datele logicii chineze sau indiene sînt susceptibile „de o prezentare compatibilă cu procedeele logicii matematice moderne”, „schemele romantice ale raționamentelor lui Hegel au devenit de multă vreme sterile, chiar și după tratamentul materialist pe care Marx și Engels au crezut că li-l aplică spre propriul lor bine” (p. 72).

Cea de-a doua cale a valorificării dialecticii lui Marx o reprezintă interpretarea *matematică* directă a „Capitalului”. Interesul pentru matematică al lui Marx nu este o descoperire recentă. E adevărat că Marx n-a putut avea o privire sistematică asupra progresului matematicii din vremea sa, iar interesul lui pentru matematică a fost unul destul de selectiv, orientat spre problemele de matematică ce-i puteau folosi pentru analiza economiei capitaliste, și susținut de

cultivarea unor domenii restrinse ale matematicii, a algebrei în primul rând, și a unor capitole ale analizei matematice, cum ar fi *calculul diferențial și integral*. Concluzia lui Naville, privind evaluarea contribuției lui Marx la matematizarea științei sociale, este aceea că domeniul analizei matematico-logice trebuie extins azi la structuri încă neidentificate în opera lui Marx și Engels (și uneori existente deja, dar ignorate de ei). Numai în acest fel devine posibilă analiza structurilor economico-sociale actuale și poate fi prevăzută evoluția lor. Or, tocmai în domeniul *contradicțiilor* se pare că logica matematică a deschis căile, poate cele mai interesante, ale analizei sociale” (p. 109). Iar sfera principală de manifestare a contradicțiilor o reprezintă structura claselor sociale.

Constituirea unei logici a claselor sociale este cea de-a doua dimensiune a formulei matematico-sociologice propuse de Naville. Conceptul de clasă este unul central al analizei sociologice. Dar el este cel mai adesea destul de vag definit. De regulă, clasa socială este confundată cu un grup social concret sau real, dar există o adevărată scală a ceea ce P. Naville numește „realismul claselor sociale”. În esență, realismul claselor înseamnă pentru P. Naville conceperea lor ca *sisteme de relații*, pentru că numai atunci clasa este privită nu ca o grupare concretă, ci ca o entitate abstractă.

Or, în această ipoteză, clasa nu mai este doar un obiect al sociologiei ci, în aceeași măsură, și al *logicii*. Logica claselor trebuie supusă deci *logicii relațiilor*: „Clasele (și mulțimile) sînt relații pentru că ele își datorează particularitatea unui tip determinat de relație ierarhică sau de ordine, tip indicat prin funcțiile predicative” (p. 118). Desemnînd clasa ca funcție a unei variabile, „predicativ” logic impune trecerea limbajului sociologic într-un „metalimbaj”, adică saltul de la enumerările clasificatorii, care nu ne spun nimic despre clase și nici despre funcția lor, la clasificări logice de relații, pe scurt, la „clase de relații, care pot fi aplicate oricărei structuri sociale care comportă aceste relații” (p. 126). Un aparat logic impresionant este pus în mișcare de către sociologul francez pentru a susține această trecere a sociologiei în „logică a relațiilor sociale”, iar recursul la contribuția lui Marx este din nou unul substanțial.

Pe scurt, meritul lui Marx în constituirea unei logici a claselor sociale este, după P. Naville, esențial. El consistă: 1. în considerarea claselor ca „personificări ale categoriilor economice”; 2. în analiza funcțională a claselor din perspectiva raporturilor lor cu sistemul social. Pe de altă parte, observă Naville, „subzistă o disjuncție între relațiile

de clasă în concepția lui Marx și elementele care le compun (indivizii), problemă pe care Marx n-a știut s-o rezolve” (p. 172).

De aceea, punctul de vedere al lui Naville este că o teorie a claselor sociale n-ar putea fi elaborată decît dacă se realizează formalizarea *logicii a societății*. Iar pentru aceasta e nevoie de utilizarea progreselor logicii contemporane în reconstrucția sociologiei ca știință socială. În acest scop trebuie să dezvoltăm o *algebră productivistă*, o înlănțuire de creșteri ce combină aleatoriul cu determinatul” (p. 205), iar cea practică constă în introducerea contradicțiilor în calculul social, prin transformarea contradicției antagoniste de tip $A \cup \bar{A}$ într-o opoziție simplă, $A \cup B$. Or, modelul reducției contradicției se găsește în logică, „unde aceste implicații slabe reduc contradictoriul la situații în care el dispare în avantajul variațiilor proporționale imprecise” (p. 211).

Reducerea contradicțiilor la opoziții simple, la „alternative”, soluții „complementare” etc., nu este în concepția lui P. Naville o cale *oarecare* de analiză științifică a relațiilor sociale, ci este *singura* metodă eficientă, prin care sociologia poate deveni, în sfîrșit, știință. Pentru că situația relativ proastă a locului sociologiei pe drumul său spre a deveni știință se datorează următorului fapt: „relația esențială care guvernează societățile este de opoziție și chiar de contradicție; or, statutul științific al unui domeniu de investigație a faptelor nu este garantat decît prin non-contradicția acestora, cu alte cuvinte, căutarea non-contradicției este cea care asigură coerența faptelor în domeniul considerat” (p. 221). De aceea, stabilirea statutului științific al sociologiei nu poate ignora nici realitatea contradictorie a faptelor sociale, și nici necesitatea non-contradictorie a enunțurilor privind aceste fapte. Soluția pare a fi, din acest punct de vedere, sprijinirea construcției teoriei sociologice pe acele logici care: **a.** limitează calculul logic la ceea ce poate înregistra limbajul, înînt complementul acestuia („restul” Universului) să rămînă prin definiție incomprehensibil; **b.** privesc forme particulare de enunțuri sau procedee empirice, cum sînt logicile neclasice, polivalente sau modale.

Partea finală a lucrării este consacrată analizei acestor logici, din perspectiva utilității lor pentru sociologie. Logica conversației (Wittgenstein) și logicile acțiunii (logici modale și praxeologice). O analiză care nu pare să-l conducă pe autor la o concluzie tot așa de optimistă în ceea ce privește formalizarea reală a sociologiei, ca aceea în care ne lăsau să credem ipotezele cercetării lui Ș. și anume, P. Naville se vede obligat să recunoască că sociologia formală pentru care

pledează rămâne totuși doar un *nivel* sau o *formă* a sociologiei, nivel sau formă pentru care se folosește noțiunea de „sociologie”, căreia îi sînt complementare o „sociologie practică” și o „sociografie”.

„Sociologicul” se referă la sisteme și modele considerate ca structuri funcționale, analizate cu un limbaj strict formal, derivat din cel al logicilor modale. Dificultatea sociologiei la acest nivel, recunoaște P. Naville, este aceea că nu tratează decît situațiile *generale* și mai puțin structurile *negative*, contradicțiile și opozițiile. „Sociologia practică” este, în schimb, o sociologie a structurii sociale concrete, care se referă la relațiile dintre oameni, dar și la relațiile acestora cu evenimente și elemente naturale și artificiale, cuprinzînd trei ramuri principale: a. informația, datele, anchetele, ipotezele; b. planuri, proiecte, experimente și perspectivele executării acestora; c. moduri de realizare practică a acestor planuri, metodologia elaborării și aplicării lor. În sfîrșit, „sociografia” reprezintă pentru P. Naville culege-

rea de date brute, descrieri, măsurători și statistici elementare, care formează totuși o bună parte din sociologia profesională contemporană.

După cum se poate observa, străduindu-se să introducă contradicțiile în centrul analizei relațiilor sociale, P. Naville pare că sfîrșește prin eliminarea lor din cîmpul teoretic al sociologiei. Fără prea multă ironie, s-ar putea spune că opoziția sau contradicția pe care Naville o caută insistent în sistemul său formal de sociologie apare tocmai acolo unde ne așteptam mai puțin: în însăși expunerea sau discursul sociologic al autorului. Dincolo de aceasta, cartea lui Naville este plină de analize nuanțate, subtile și foarte bogate în informație, iar prin concentrarea ei pe mari întinderi asupra dialecticii materialiste și concepției sociologice marxiste, de un interes real pentru toți sociologii și reprezentanții diferitelor discipline sociale din țara noastră.

Ion Ungureanu

RESURSELE UMANE ȘI DEZVOLTAREA

Nicolae Radu, Petre Radu, *Spre o tehnologie a educației*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1983

O carte citită cu multă plăcere și care, în finalul lecturii, îți produce un real sentiment de satisfacție intelectuală. Iată primul gînd pe care l-am avut după ce am terminat lucrarea. Într-adevăr parcurgi paginile cu viu interes și permanent dornic să vezi ce se va relata în continuare, căci autorii nu ne dau pur și simplu rezultatele unor îndelungate și prodigioase studii, ci ne cîștigă în întregime în a-i urma, pas cu pas, în procesul însuși de elaborare a ideilor lor, de construirea unor experimente originale și productive, de rejudecare și reevaluare a propriilor lor opinii, de decantare a faptelor pentru ca în final să ajungă la prezentarea unor principii fundamentale de constituire a tehnologiei educației.

Tema însăși („tehnologia educației”) ni se pare deosebit de actuală și implicînd viziunea proprie autorilor. Realitatea zilelor noastre — în care revoluția tehnico-științifică generează fenomene diverse și de o semnificație valorică diferită (chiar contradictorie) — a constituit obiect de analiză la mulți specialiști. Ceea ce aduc nou și valoros autorii lucrării de care ne ocupăm se referă, printre altele, la o problematizare originală a reali-

tății, la punerea în lumină a unor situații specifice actualității ce se cer abordate și soluționate într-un chip nou și eficient. Demersul teoretic general, necesar, se găsește fericit pus în slujba găsirii unor posibilități de rezolvare a cerințelor majore și acute ale zilelor noastre.

1. Spre deosebire de trecut, noile valori nu mai pot apare „de la sine”, deoarece ritmul evoluției este prea alert, iar învățarea spontană nu mai este eficientă, încît se pune problema elaborării unui nou cod de valori, care, cu ajutorul tehnologiilor moderne de influențare și formare, trebuie să fie însușit și transformat în norme de muncă și de viață. Problemele care se ridică în fața educației sînt deci cu totul diferite de cele „clasice”. Ele nu mai sînt doar ale pedagogiei sau psihologiei, ci ale științelor umane în general. Rezolvarea lor interesează nu numai școala, ci și producția (p. 10). Nu ne gîndim a face o simplă înfățișare a ideilor autorilor. Cartea se cere a fi citită și studiată cu atenție. Am dori, doar, să încercăm a-i urma pe autori în drumul lor și a surprinde cîteva momente

mai importante din lungul și complicatului proces de cunoaștere pe care l-au întreprins.

Studiind în diferite etape formarea și dezvoltarea atitudinilor față de muncă, autorii își pun ca sarcină a găsi mecanismul (mecanismele) ce generează evoluția umană pe această dimensiune și — pe această bază — a elabora principii, procedee și mijloace de dirijare conștientă a educației (în special a educației în și pentru muncă). Așa cum spun și ei „Am întreprins această cercetare cu scopul de a ajunge la elaborarea unei tehnologii de influențare și formare a atitudinii față de muncă” (p. 39).

De la ce să se pornească în realizarea acestui scop? Autorii prezintă unele considerente teoretice ce ar putea ghida răspunsurile necesare la numeroasele întrebări ce se pun în acest sens, dar — pe drept cuvânt — ceea ce s-a cucerit este încă insuficient. Vor încerca ei să aducă ceva în plus. Vor reuși? Credința noastră este că au reușit să aducă o contribuție importantă în domeniu, chiar dacă unele aserțiuni, concluzii sau elemente experimentale pot genera — la rindul lor — noi întrebări, rezerve sau obiecții. Valoarea cărții constă și prin modul de a expune ideile, în mod plin de modestie și etică profesională, în care autorii înșiși precizează unele rezerve și invită pe cititori la continuarea studiului.

Se începe, cum este normal (dar cum nu se face de multe ori), prin precizarea unui prim set de ipoteze. În afara unor ipoteze „mai globale”, pornește de la luarea în considerație a unor ipoteze „de bun simț” și a altora teoretice. Pe parcursul a numeroși ani, trecind dintr-o etapă în alta, autorii își construiesc metodic și cu exigență cadrul metodologic și explicativ al experimentului pe care-l întreprind. Teoria se naște „sub ochii noștri” prin permanența evaluare critică a rezultatelor de etapă, prin reveniri succesive și părăsiri de drumuri ce par „închise”, prin efortul de depășire a greutăților explicative și adăugarea de noi elemente construcției la care s-au angajat. Confruntarea permanentă dintre teorie și practică — prin medierea experimentelor conduce la elucidarea treptată a problemelor, la avansul în cîmpul experimental, la o nouă revedere critică a concepțiilor și la noi abordări experimentale.

Unele ipoteze par a se verifica facil și total, dar capcana iluziei în adevăruri prea evidente este sesizată de autori. În noi contexte experimentale, în noi cadre teoretico-explicative, aceste ipoteze dezvăluie o realitate mult mai complexă și variată. Ideea că un colectiv de muncă format din oameni harnici va da, neapărat, un randament superior în muncă, iar un colectiv format din leneși va avea rezultate slabe pare destul de plă-

uzibilă. Și totuși... „Cercetarea curentă arată că și în această privință problemele sînt în realitate mai complicate... Colectivul de muncă nu este o fotografie pasivă a atitudinilor individuale, ci un factor activ, care le preia și influențează, determinându-le să rămână constante sau să se modifice, potrivit normelor sale atitudinale” (p. 61).

Bilanțurile de etapă pun în evidență cerința de a opera unele corecții (chiar esențiale) ipotezelor de la care s-a pornit, generează fondul cognitiv al altor ipoteze mai profunde și productive. Sînt rezultate care se repetă de la o etapă la alta, dar și elemente ce impun o revedere a unor concluzii ce păreau foarte bine elaborate. Se găsesc noi variante experimentale, se confruntă rezultatele, se depune un frumos și profund proces de gândire. Treptat, lucrurile încep să capete limpezime, se pot depista concluzii cu un grad superior de credibilitate. Paginile 105 — 136 aduc o bogăție de teze de o reală valoare teoretică ce se constituie în achiziții cognitive ale autorilor. Se precizează factorii ce influențează evoluția atitudinilor indivizilor, gradul de confirmare a ipotezelor, contextele ce determină procesul de formare a atitudinilor, mecanismele procesului etc. O idee dorim s-o prezentăm în mod special. Punînd în discuție diferite posibilități de explicare a formării unor noi atitudini se spune „Factorii externi au determinat formarea unor atitudini noi, uneori însă aceasta s-a realizat prin acțiunea asupra unor „condiții interne”, a unui anumit „repertoriu atitudinal” specific, existent anterior. N-ar fi exclus ca un mecanism de genul celui care acționează în procesul selecției să funcționeze și în acest caz; cerințele externe declanșează schimbarea, dar consecințele depind de condiția internă asupra căreia se acționează” (p. 118).

Chiar și unele infirmări de ipoteze se dovedesc a avea o mare valoare cognitivă, creînd contextul unor noi întrebări, deschizînd un nou cîmp de cercetare, oferind baza unor noi ipoteze (129).

Capitolul III („Spre o tehnologie a educației”) oferă cititorilor schița originală a ceea ce ar putea să se constituie într-un ansamblu coerent de principii, reguli, metode și căi de rezolvare în fapt a problemelor educației, căci „tehnologia influențării și formării atitudinilor față de muncă nu-și propune să elaboreze o nouă teorie a atitudinilor, ci să ofere soluții în ceea ce privește formarea lor” (p. 143). Poate că acest capitol ar constitui punctul de plecare a unei noi lucrări pe care autorii ar trebui să o prezinte publicului într-un viitor (nu prea îndepărtat).

O. Hoffman

Dumitru Bazac, *Idealul de viață al adolescentului. Viziune monografică.*
București, Edit. politică, 1983

Idealul de viață prezintă analistului social o problemă pe cit de vastă pe atât de controversată. Considerat de unii cercetători ca domeniu prioritar de investigație, pentru alții nu-i decît un subiect desuet sau învechit, care nu mai merită atenția cercetătoare, fiind depășit de spiritul pozitiv al științei sociale contemporane. Inefabil și „idealizator”, proiectat într-un viitor imprezvizibil, în zona alternativelor posibile mereu amînate, și permanent îndepărtat de prezentul dominat de spirit pragmatic, idealul de viață nu s-ar supune cu ușurință rigorilor cercetării, ar fi mai degrabă obiect al meditației filosofice și angajărilor ideologice decît al analizei obiective, științifice.

Dumitru Bazac se detașează cu argumente bine construite de o astfel de perspectivă și optează pentru alternativa analizei obiective și concrete a idealului de viață al adolescentului, propunînd o veritabilă „viziune monografică”. Preocupat de studierea idealului de viață (primele cercetări începute în anii 1968–1969 și continuate pînă la finalizarea acestei lucrări) autorul analizează reflecția filosofică mai veche sau mai noi, invocă rezultatele cercetărilor mai recente îndepărtate de tipul „speculativ” de explicație pentru a valorifica datele sau mesajele empirice ale realității și propune o sinteză a enunțurilor care ar putea caracteriza cel mai bine esența idealului și a proceselor de formare și construire a acestuia la vîrsta adolescenței. Desigur că D. Bazac nu și-a ales întîmplător această vîrstă cronologică, psihologică și socială. Adolescența este vîrsta opțiunilor, a maturizării sociale și conștientizării permanente a opțiunilor ideale în viață.

Două teme de bază sînt dominante în lucrare. Într-o primă parte sînt analizate mai ales probleme teoretice și metodologice ale studiului idealului de viață, pentru ca partea a doua să fie consacrată prezentării unor aspecte importante ale genezei, metamorfозelor și proceselor de formare a idealului de viață a adolescenților.

Încă din primele pagini ale lucrării se afirmă că „examinarea în primă instanță (cu alte cuvinte, superficială) a celor mai cunoscute atribute ale idealului de viață generează, în mod firesc, îndoieli și semne de întrebare cu privire la posibilitatea prospectării concrete a acestuia” (p. 12). Detașîndu-se de „îndoielile și semnele de întrebare” cu privire la posibilitatea analizei reale, pozitive a idealului de viață, D. Bazac consideră că „stă în puterea cercetării științifice să pătrundă în intimitatea procesului de formare

a idealului de viață, depășind pragul discreției în favoarea descoperirii adevărului” (p. 18). De aici nu ne rămîne decît să urmărim cu atenție modul în care se realizează această „promisiune” teoretică și metodologică, adică, în termenii autorului, „îngemănarea armonioasă a explorării ordonate a reliefului idealului, punînd accent pe geneza sa, cu extrapolarea potrivită a unor aserțiuni generale asupra problematicii complexe a idealului” (p. 13).

Cîteva considerații de principiu oferă o perspectivă teoretică nouă asupra cercetării și formării idealului de viață al adolescentului. Mai întîi, autorul optează pentru un *model analitic global* în abordarea problematicii idealului. În locul unor direcții unilaterale care s-au prezentat adesea ca mutual exclusive, ni se demonstrează complementaritatea unghiurilor pedagogice, psihologice, sociologice, etico-filosofice și viitorologice de analiză. În al doilea rînd, această complementaritate teoretică este focalizată pe modul pedagogic de sinteză și acțiune, în vederea valorificării practice, optime a rezultatelor consacrate de cercetare. Această opțiune și modul său de realizare prezintă un interes deosebit pentru științele sociale, în general, și pentru pedagogie, în special. D. Bazac analizează idealul de viață al adolescentului nu numai pentru a-i explica constituția, geneza, dinamica specifică, dar și cu scopul de a propune căi pedagogice adecvate de dirijare a formării și evoluției în consonanță cu cele mai nobile și dezirabile perspective sociale. În al treilea rînd, trebuie să avem în vedere tipul însuși de cercetare empirică pe care l-a practicat D. Bazac. În locul lansării unui simplu chestionar și a catalogării răspunsurilor sau corelațiilor rezultate, s-a instituit o combinație ingenioasă a metodelor sau tehnicilor investigative de tip intensiv și extensiv proiectate în timpul devenirii personalității adolescenților. Formele directive de cercetare s-au îmbinat cu cele participative, chestionarea cu autoinvestigarea, studiul calitativ cu cel cantitativ. Desigur că în lucrarea pe care ne-o prezintă vom găsi mai puține date empirice revelatorii, întrucît profilul său monografic n-a îngăduit realizarea unei astfel de posibilități, dar cititorul interesat va găsi în bibliografie trimiteri suficiente la studiile dedicate analizei unor astfel de date.

În funcție de aceste considerații de principiu, care se constituie ca veritabile premise ale concepției cristalizate în lucrare, D. Bazac procedează la analize conceptuale și operaționale dintre cele mai diverse: relația

dintre modelul de viață și idealul de viață, dintre idealul social, cel educativ și idealul individual de viață, dintre ideal și valoare; relevă funcțiile idealului și rolul său în auto-educare, precum și modul de raportare a diferitelor instanțe sociale față de ideal. Astfel de analize nu sînt formulate pur și simplu la nivel abstract, ci se desfășoară în legătură cu vîrsta adolescenței intructă aceasta „reprezintă în evoluția omului o explozivă efervescență constructivă, ce are drept principală consecință cristalizarea coordonatelor fundamentale ale personalității” (p. 103). Premisa constituirii idealului de viață constă în „identificarea cu modelul”, adică în alegerea și interiorizarea unor caracteristici reprezentative ale unei persoane sau ale unui personaj prin mecanisme psihologice de proiecție sau introiecție. Procesul își are geneza și evoluția sa, putînd fi diferențiat individual și grupal, pe categorii de adolescenți și în funcție de timpul și spațiul social, de sistemul valoric al unei societăți date. De aceea, se procedează la analize diferențiatore, în care psihologia vîrstei este adesea invocată cu scopul de a explica geneza și metamorfozele etapizate ale constituirii idealului de viață. Dar nu numai atît, D. Bazac chestionează și prezintă răspunsuri cu privire la modul de raportare a părinților, cadrelor didactice, grupurilor de vîrstă adolescentină, organizațiilor U.T.C. la fenomenele de geneză și cristalizare a idealului de viață pe fondul mai general al dezvoltării conștiinței. Ideea de bază constă în formularea unei strategii comune a factorilor educativi în vederea înfăptuirii procesului de constituire și dezvoltare a idealurilor de viață la adolescenți. În consecință, se formulează norme și strategii, moduri de acțiune și

interacțiune în care personalitatea adolescentului este permanent implicată ca participant și formator, nu doar ca obiect pasiv și receptor. Demonstrația teoretică se îmbină astfel cu formularea unor forme practice de realizare a unor finalități educative. Desigur că un plus de operaționalitate a acțiunilor sau strategiilor practice propuse ar fi fost binevenită. Să menționăm doar că în școală modul de realizare sau de concretizare a idealului de viață nu este doar o problemă psihosocială de înțelegere empatică a adolescentului licean, ci de organizare, programare și proiectare a unor activități instructive cu finalități cognitive și profesionale, sociale și integrative. De aceea, în pedagogie problematica idealului educativ, consonant cu idealul social de viață, este dezvoltată în relație cu modul său de operaționalizare în forma finalităților, scopurilor și obiectivelor. Idealul individual de viață este încadrabil, prin formarea și evoluția sa, în contexte sociale mai largi a căror dinamică uneori este concordantă iar alteori discordantă cu opțiunile personale. Consecințele concordanțelor sau discordanțelor sînt fie benefice, fie tulburătoare pentru evoluția individuală. D. Bazac a formulat o astfel de problemă și ea rămîne în continuare în domeniul preocupărilor cercetătorilor sociali și educatorilor în vederea sincronizării mecanismelor genezei individuale cu proiectarea strategiilor de influențare educativă.

Idealul de viață al adolescentului este o carte interesantă, cu multe idei noi, deosebit de utilă tuturor celor interesați de dinamica formării conștiinței și idealului de viață, în general, și la vîrsta adolescenței, în special.

Lăzăr Vlăsceanu

Nicolae Jureău, *Psihologie inginerescă*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1983

Continua perfecționare a organizării pe baze științifice a producției și a muncii a impus în actuala etapă de dezvoltare economică și socială a țării noastre un accentuat interes pentru psihologia inginerescă. Au apărut astfel o mulțime de studii în marea lor majoritate cu caracter informativ, ca și unele experimente ce-i drept disparate. După studiile cuprinzătoare, fără doar și poate remarcabile, pe care le-au dat cu cîțiva ani în urmă V. Anghelescu, Gh. Iosif, P. Popescu-Neveanu, P. Pufan și alții, recenta carte a lui N. Jureău vine să îmbogățească domeniul cu o contribuție de amploare, mai laborios extinsă, în măsură a satisface exigențele prin complexitatea investigației critice.

N. Jureău mărturisește din capul locului intenția de a elabora o lucrare de informare care să se adreseze „conducătorilor de colective umane din industrie, cadrelor didactice, cercetătorilor științifici, persoanelor care se ocupă de organizarea științifică a producției etc.” (p. 4) și precizează că la sintetizarea informațiilor a adăugat, în sprijinul nevoii de afirmare a psihologiei ingineresti, „unele din datele investigațiilor realizate de autor în colaborare” (p. 227). Cartea este în fond un fel de introducere sistematică în domeniul psihologiei ingineresti dar și o sinteză coerentă a studiilor pe care psihologia inginerescă din România și din alte țări le-a impus atenției specialiștilor. Nu este însă vorba

doar de o grupare și o ordonare a unor lucrări de informare despre ergonomie. În afară de dorința de a elabora o sinteză a principalelor contribuții din domeniul psihologiei ingineresti din țara noastră și de peste hotare, autorul încearcă și *reușește* să realizeze o confruntare a ideilor teoretice vehiculate în diferite alte studii cu contribuții experimentale proprii. Faptul nu este lipsit de semnificație dacă ne gândim că asemenea demersuri pot constitui un început de generalizare teoretică atât de necesară și totuși atât de rară în cercetarea socio-umană.

Autorul își începe studiul prin a disocia psihologia inginerască de ergonomie, „domeniile desemnate de cele două concepte, gen (ergonomie) și specie (psihologie inginerască) au ca obiect aproximativ una și aceeași problemă: *adaptarea optimă reciprocă, atât a omului la munca sa, cât și a muncii la om*” (ș.a.). Deosebirea dintre ele — apreciază N. Jurcău — sînt doar de nuanță (p. 6). Inducerea obiectului psihologiei ingineresti, a laturilor ei se realizează cu evaluarea critică retrospectivă a etapelor de dezvoltare a disciplinei, cu dominantele problemelor sale.

Cartea este concepută în 7 capitole în care sînt grupate 42 microstudii. Bun cunosător al literaturii de specialitate, autorul oferă în lucrare o trecere aproape completă în revistă a aspectelor ambigue ale psihologiei ingineresti. Perspectiva de abordare este cea sistemică, adică a sistemului om-mășină-mediul, căruia-i sînt consacrate două capitole. Abordarea sistemică, dealtfel inevitabilă în cazul psihologiei ingineresti, pune probleme de o deosebită complexitate determinată de interacțiunile dintre cele trei elemente ale triadei, interacțiuni sesizabile doar prin contribuția mai multor discipline socio-umane, ceea ce conferă disciplinei un caracter multi și interdisciplinar, idee teoretică fundamentală enunțată de autor încă din prima pagină și reluată de mai multe ori în cuprinsul cărții. Celelalte capitole cuprind aspecte din problematica tradițională a ergonomiei și psihologiei ingineresti cum sînt: dimensiuni antropometrice și amenajarea locului de muncă; ambianța muncii (fizică și psihosocială); aspecte legate de disfuncționalitățile sistemului om-mășină (oboseala și accidentele de muncă). De-a lungul celor 7 capitole, implicit sau explicit, autorul a sugerat noi probleme ce-și așteaptă cercetarea. Bibliografia selectivă anexată are nu numai meritul de a crea o imagine asupra discuțiilor de pînă în prezent referitoare la psihologia inginerască,

ci și de a fi un îndreptar pentru cei interesați să abordeze această ramură modernă a psihologiei muncii.

Judecată în ansamblu, cartea lui N. Jurcău ni se pare o sinteză solid elaborată, în care demersul critic este adesea dus pînă la capăt cu stăruință și inteligență. Substanțial profitabilă prin unele perspective deschise în adîncime, paginile de analiză ale autorului sînt nu numai interesante, ci și pe deplin convingătoare. Pe scurt, deci, o carte interesantă, valoroasă, foarte utilă pentru specialiștii din domeniul științelor socio-umane și cel puțin în egală măsură pentru tehnicieni. Și totuși unele obiecții, poate subiective, nu putem să nu le enunțăm. Întrebarea care ne-a urmărit de-a lungul întregii cărți a fost măsura în care este îndreptățit termenul de psihologie inginerască. Autorul spune că noțiunea de psihologie inginerască se detașează de ergonomie, că între ele există o deosebire de nuanță. Această demarcație nu este însă sesizabilă nici într-un capitol. Problematika, sistemul conceptual, metodologia nu s-au înfățișat deosebit de cele ale ergonomiei. Și-atunci, cum se justifică titlul cărții? Cititorul mai poate să-și pună încă o întrebare: cartea s-a dorit a fi elaborată sub semnul sintezei. Dar autorul a evitat eclectismul? Noi spunem că de cele mai multe ori, da. Dar oare pe tot parcursul cărții? Aici părerile vor fi în mod sigur împărțite. Ni s-a părut, de asemenea, că uneori N. Jurcău a revenit prea insistent de la un capăt la altul asupra aceluiași idei, prin această „fixare” cititorul poate ușor recunoaște în autorul cărții un dascăl care dorește să fie înțeles. Dealtfel, cartea are un pronunțat iz didactic. Apoi, în tendința de a fi exhaustiv autorul nu s-a putut detașa de multe probleme bătătorite, în timp ce însuși a lăsat să se înțeleagă că psihologia inginerască este în fața altor probleme încă nedeslegate. Și nu se poate trece cu vederea nici faptul că în ciuda unor amendamente pe care le aduce pe alocuri, cu o incontestabilă finețe contribuțiilor științifice în domeniul psihologiei ingineresti, totuși față de autorii români s-a dovedit a fi mult prea complexent. Desigur, observațiile de mai sus nu pot umbri importanța acestei cărți. Cartea lui N. Jurcău poate deveni un punct de reper pentru oricine este interesat de ergonomia sau psihologia inginerască.

Gheorghe Cordoș